

МИФОПОЭТИК МЕРОСНИНГ МИЛЛИЙ МАДАНИЯТ КОНТЕКСТИДА ТУТГАН ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Раҳматуллаев Нодир Нематович,

Самарқанд давлат чет тиллар институти ўқитувчиси

Калит сўзлар: вербал, манзара, чегара, мезон, жанр, мифология, фольклор, структура, антропология, мифо-синкретика.

Кейинги йилларда филологияда инсон ижодиётининг ўзига хос хусусиятларини сифатий янги даражалардаги тадқиқотлари олиб борилмоқда. Ҳозирги адабиётшунослик учун ҳам, тилшунослик учун ҳам тарихий шаклланиб келаётган маданий объектив дунёқараш сифатида миллий менталитет, миллий ўзига хослик ҳамда менталитетнинг этномаданиятда вербал акс этиши сингари масалалар, айниқса, актуал деб тан олинмоқда. Тадқиқотчиларнинг эътирофича, юқорида зикр этилган масалаларнинг ечими миллий менталитетни турли фанлар парадигмалари, шу жумладан, адабиётшунослик доирасида тавсифлашни талаб қилади.

Илмий гуманитар билим ҳамда ижтимоий онг ривожланишининг ўта муҳим қонунияти тарихий ўтмишга, миллий илк манбаларга қизиқишнинг мунтазам ошиб боришидир. Бунинг сабаблари ўтмишнинг маълумотлар тўплана бориб, ҳозирга яқинлашиши, фикру ўйларимизни эгаллаши ва фаол интеллектуал воқеликка айланишидан иборат. Ўтмиш ҳақида эса энг кўп ахборот мифология ва фольклорда сақланиб қолган. Маълумотларнинг воқеликни акс эттиришининг жамоавий ишлаб чиқилган концепцияси сифатида зоҳирланувчи сюжетлар ҳамда бадий образларда муҳрланиб келаётгани уларнинг юқори аҳамиятини белгилайди. Мифологияга илмий қизиқиш мифлар мазмун-мундарижаси ва уларда тасвирланган олам манзарасига муносабат жиддий ўзгараётганлиги билан боғлиқ ҳолда

кучайиб бормоқда. Оламнинг мифологик концепцияларида замонавий илм-фан ўзининг эмпирик ва назарий равишда олинган маълумотларининг тасдиғини топмоқда.

Халқда мавжуд мифларнинг барча категорияларининг жамғарилган мифлар жамланмаси сифатида мифология (ушбу ҳолатда миф деб, миллат дунёқарашининг вербал, сюжетли шакллантирилган кўриниши тушунилади) ва мифопоэтика (олам шаклланаётган даврлардаги худолар ва аждодларнинг қаҳрамонликлари тўғрисидаги эпик ривоятлар) – инсон табиатини, унинг коинотдаги ўрнини англаб етиш, инсон ижодиётининг ўзига хос хусусиятларини тушуниш учун ниҳоятда ўзига хос материал беради.

Миф ҳамиша маданий универсалия бўлиб қолади. Олам манзараси қурилишининг одатий усули сифатида миф нафақат архаикада зоҳирланади, балки ҳозирги замонда ҳам фаол фалсафий, маънавий-маданий, адабий вазибалар бажаради. Ёзувчилар, шоир ва драматурглар ўз бадий асарларида мунтазам равишда мифларга мурожаат этиб, уларнинг ёрдамида тарихнинг кескин бурилиш босқичларида ўз халқи ҳаётини янада чуқурроқ, ишончлироқ қайта воқелантиришга интиладилар:

“Шакллар, манзаралар, чегаралар, мезонлар, жанрлар, ифода усуллари ўзгарди, аммо адабиётнинг азалий ва абадий мавзуси эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги кураш тўхтагани йўқ. Инсоният ибтидосидаги Шайтон ва Раҳмон кураши ҳали ҳам давом этаяпти. Бу кураш инсоннинг кўнглига кўчди. Бугун

ҳар қачонги даврдан ҳам кўра, эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги фарқни аниқлаш ўта мушкуллашган давр. Чунки Шайтон ва Раҳмон инсон ботинига яширинди. Бугун Шайтон ҳам, Раҳмон унинг ичида, Шайтон ва Раҳмон маркази инсоннинг ўзи бўлиб қолди. Инсон учун кураш бугун барча мафкураларнинг, шунингдек, санъатнинг бош вазифаси бўлиб қолди. Инсон мураккаблашгани сабабли, эзгулик ва ёвузлик кураши ҳам мураккаблашди, адабиётнинг ифода этиш усули ҳам мураккаблашиб бормоқда. Бу мураккабликдан келиб чиқиб, санъат гуманизмдан чекинолмайди. Адабиёт инсоннинг ёнида, инсонпарварликнинг ёнида турмоғи шарт”[1].

Кейинги йилларда дунёда миллий ўзликни англашнинг актуаллашуви кузатилмоқда ва бу жараён жамоатчиликнинг ғоят кенг қатламларида ўз тарихи, маънавияти ва маданиятига қизиқишининг ошиши билан биргаликда кечмоқда. Ушбу қизиқишни асрлар қаърига, миллий маданиятнинг кўплаб ҳодисаларини изоҳлаб берувчи ўз илк манбаларига қаратилган ҳар томонлама илмий изланишларгина қондира олади. Тарихий ўтмишни, анъанавий маданият, оғзаки бадиий ижод, ҳозирги адабий ижодда акс этган мифологик мотивларнинг илдизларини аниқ билиш шунинг учун ҳам зарурки, мазкур билимлар нафақат ҳозирги замонавийлашиб кетган жамият вакиллариининг ўз миллий мавжудлигининг илдизларини топишларига, атроф оламни идрок этишларида ўзига хос миллий-маданий муҳитнинг шаклланишига олиб келадиган ранг-баранг йўللарни англаб олишларига кўмаклашади.

Бадиий адабиётни мифология ва фольклор билан ўзаро боғлиқликда тадқиқ ҳамда таҳлил қилиш зарурати ҳозирги авлоднинг миллий маданиятнинг ушбу қатламларига чуқур қизиқиши, миллий адабиёт шаклланишининг тарихий, ижодий босқичларини тўғри тушунишга, ҳозирги адабий асарларга мифологик

мотивларнинг таъсирини англаб етишга интилишлари билан тасдиқланади.

XX-XXI асрлар оралиғидаги фалсафий, маданий ва адабий давр “мифологик ренессанс” (Т.Апинян), “маданиятнинг ремифологизацияси” (Е.М.Мелетинский), “неомифологизм” (М.Эпштейн) сифатида тавсифланиб, архаик мифларнинг турли-туман янги рецепцияларини – уларнинг талқинидан бошлаб муқобил янги мифлар ёки архаиклари билан мунозарага киришувчи янги мифлар яратилишигача таклиф этади.

Мифология ва фольклор миллий тикланиш жараёнларида муҳим роль ўйнайди. Зеро, ҳозирги этномаданиятлардан ҳар қайсининг мавжудлигини имконли қиладиган маданий қадриятлар ва анъаналар айнан улардан олинади. Оламни миллий ҳис этишнинг этномаданий ўзига хос хусусиятлари акс эттирилган мифология улкан маънавий, маданий ҳамда эстетик салоҳиятга эгадир. Мифологиянинг муҳимлиги шундан иборатки, у лисонда, инсон онгида мавжуд ва шу туфайли замонда трансформацияланиш, бир авлоддан кейингисига ўтиш хусусиятига эга. Мифологиянинг ушбу ўзига хослигида инсонларнинг моддий ва маънавий фаолиятларининг барча турларига, жумладан фольклор ва ёзма бадиий адабиётга ҳам фаол таъсирининг сабаби яширинган. Таъкидлаш зарурки, адабиётда мифологизмнинг миқдори унинг (адабиётнинг) етуқлик даражасига боғлиқ эмас. У ривожланган адабиётларга ҳам, ривожланишда ортда қолган адабиётларга ҳам кириб боради. “Аввало шуни айтиш керакки, афсона ва ривоятлар, эртақ ва мифлар жаҳон адабиётининг бешиги саналади”[2].

Е.М.Мелетинскийнинг таъкидлашича, 20 асрда миф ижодиётидан “маданият ва инсонни янгилашда”[3] фойдаланилган. Миф замонавий кишига шахсийлик қолипидан чиқишига, шартлилик ва хусусийликдан юқори бўлиб, мутлақ ҳамда универсал

кадриятларни қабул қилишига ёрдам беради. Миф муаммосини жиддий тадқиқ этаётган олимлар муҳитида миф борасида асосан икки йўналишда фарқланувчи бир неча нуктаи назарлар кенг тарқалган: 1) миф инсоният тараққиётининг дастлабки босқичларида олам ҳақидаги тасаввурлар сифатида (О.М.Фрейденберг бўйича, “воқеликни англаш тизими”) ва 2) миф ҳикояга оид структура сифатида (хусусан, маросимий-мифологик мактаб). Демак, биринчи маънодаги миф иккинчи маънодагига қараганда бирламчи, чунки “даставвал миф ҳеч қандай ҳикоячилик вазифасига эга бўлмаган. Сўз билан ифодаланган ҳикоянигина миф деб атаётганимиз соф шартлиликдир” [4] – деб ёзади О.М.Фрейденберг.

Ижодкор томонидан асарда фойдаланилган миф янги кирралар ва маънолар касб этади. Муаллиф тафаккури мифопозитик тафаккурга кўшилиб, моҳиятан янги, ўз прототипидан фарқли мифни дунёга келтиради. Бирламчи ва иккиламчи (“муаллиф мифи”) орасидаги фарқда ифодаланиши учун муаллиф миф шаклидан фойдаланган, ёзувчи илгари сураётган ғоя, матносни маъноси яширинган. Муаллиф тафаккури ёки унинг онгости зоҳирлантирган туб маъно-мазмунни англаб етиш учун асарда мифологик элемент қай тарзда акс этишини билиш зарур. “Мифлар” мақоласида (Литературный энциклопедический словарь) бадий мифологизмнинг олти тури санаб ўтилган:

Ўз мифологемаларининг оригинал тизимини яратиш.

Борлиқнинг мантикийликкача бўлган негизини аниқлаштириши лозим бўлган тафаккурнинг туб мифо-синкретик структураларини қайта воқелантириш.

Қадимги мифологик сюжетлар эркин замонавийлаштириш талқинида қайта ишланиши.

Ҳаётий асар тўқимасига айрим мифологик мотивлар ва персонажларнинг киритилиши.

Миллий борлиқ ва онгнинг ҳали мифологик дунёқараш элементлари мавжуд бўлган фольклор ҳамда этник қатламларини жонлантириш.

Ривоятнамолик, инсоний ва табиий мавжудликнинг архетипик қайдларига қаратилган лирик-фалсафий мушоҳада: уй, йўл, сув, тоғлар, гўдаклик, кексалик, муҳаббат, ўлим ва ҳоказолар[5].

Назариётчи адабиётшуносларнинг фикрларига кўра, бадий мифологияни эстетик асослашнинг бир неча турлари мавжуд. Уларни қуйидагича тасаввур қилиш мумкин:

- 1) табиат кучлари – антропоморф худолар образидаги мифологик сюжетлар;
- 2) мотив ва алоҳида образлар – мифологемалар;
- 3) стихияли тарзда тавсифланувчи мифологик образлар [6].

Миф кўплаб фанлар ва, аввало, фалсафа, психология, структур антропология каби соҳаларнинг тадқиқот объекти ҳисобланади. Аксарият концепцияларда мифни онг шакли сифатида қарайдилар. Бирок, миф, шунингдек, мураккаб лингвوماданий ҳодиса ҳамдир, чунки у маданият ҳодисалари объективлашадиган ва қайта ишланадиган матн (мифологик сюжет)дан иборат. Мифопозитик, фольклор ҳамда индивидуал бадий тафаккурнинг ўзаро таъсирини тушунишнинг энг мақбул йўли – бу халқаро материалда тадқиқот олиб бориш бўлиб, жаҳон мифопозитик анъаналари ва фольклор тизим ичида ҳам, ташқарисида ҳам узлуксиз ўзаро таъсирли бадий тизимлар, деб тасаввур қилинади.

Шундай қилиб, яна бир бор таъкидлаш зарурки, у ёки бу индивидуал муаллифна бадий тафаккурнинг, мифопозитик ва фольклор анъаналарнинг ўзаро таъсирланиш йўллари тушуниш учун мифопозитик, фольклор ва адабий материални қиёсий-тарихий кенгайтирилган таҳлилини амалга ошириш даркор.

Оламнинг миллий манзараси кўп сатхли бадиий структура, бадиий матннинг этномаданий ўзига хос хусусиятларга эга ўзаро боғлиқ унсурлари жамланмаси сифатида тавсифланиши мумкин. Оламнинг лисоний манзараси сингари адабиётдаги оламнинг миллий манзараси ҳам миллий менталитетнинг вербал ифодасидир. Айни йилларда мамлакатимизнинг қатор олийгоҳларида Ғарб ва Шарқ бадиий адабиётини

ўрганишга эътибор ҳамда қизиқиш ниҳоятда ортганлигини ҳисобга олиб, исталган миллий маданият, миллий адабиётнинг асосларини тушуниб етиш, асрлар қаъридан бугунги кунга қадар яратилиб келинаётган асарлар моҳияти, маъносини, образлар тизимини, уларда илгари сурилган ғояларни англаш учун ўша халқ мифопоэтикасини чуқур тадқиқ қилиш ўта муҳим аҳамиятга эгадир.

Адабиётлар

1. Назар Эшонкул, Янги авлод овози (суҳбат) (2)2015. www.ziyo-net.uz
2. Ўткир Ҳошимов, “Ёшлик” журнали, 2010 йил, 3 (232)-сон.
3. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. - М.: Наука, 1976. – 56 с.
4. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности. 2-е изд., испр. И доп. М., 1998. – 45 с.
5. Литературный энциклопедический словарь. М.: Наука, 1978. – 256 с.
6. Козубовская Г.П. Поэзия А.А.Фета и мифология. – Барнаул, 2004. -245 с.

Рахматуллаев Н. Место и значение мифопоэтического наследия в контексте этнокультуры. В данной статье рассматривается вопрос роли и значения мифопоэтического наследия в контексте национальной культуры, также предпринимается сравнительно-исторический анализ воздействия мифологии на формирование, развитие и возрождение этнокультуры.

Raxmatullayev N. The role of national mythology in formation, development and regeneration of ethno culture is clarified. The place and importance of mythopoetic inheritance in the ethno cultural context are analyzed and learned comparatively and historically in this article. The role of national mythology in formation, development and regeneration of ethno culture is clarified.
